

mid'in hafiyeleri Kleanti'nin yeğenini elde ederek onun vasıtasıyla evrakı ele geçirmeye çalışılsa da başaramadılar. Uzun süren takip sonunda Kleanti tekrar Ali Nûri Bey aracılığıyla Maslak Mukavelesi'nin kendisinde olmadığını, bunu Midhat Paşa'nın İngiltere'ye giderken beraberinde götürdüğünü bildirdi. Bunun üzerine padişah Kleanti'yi takip etmekten vazgeçti. Nakşibend Kalfa da Skaliyeri'nin ölümünden sonra Mısır'a gitti ve orada öldü. Ali Şefkati Bey ise Avrupa'da çıkardığı *İstikbâl* adlı gazette Abdülhamid yönetimi aleyhine neşriyattan dolayı 16 Haziran 1881'de giyaben rütbe ve memuriyet haklarından mahrum edilerek ömür boyu sürgün cezasına çarptırıldı ve malları müsadere edildi. 1896'da Paris'te ölen Ali Şefkati Bey Perlesez'e defnedildi.

Ali Suâvi Vak'ası ile Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Vak'ası arasında bir hayli ortak noktanın bulunması dikkate şayandır. Her iki olayda da Sultan Murad'ın Çırağan'dan kaçırılması hedef alınmış, her ikisi de ulemâ, ordu ve devlet erkânı iştiraki olmaksızın tertip edilmiştir. Gerek Ali Suâvi gerekse Kleanti Skaliyeri'nin Sultan Murad'ı hemen tahta çıkarmaktan çok Londra'ya kaçırmak istedikleri anlaşılmaktadır. Ali Suâvi Vak'asında bulunan üç kişinin aynı zamanda Kleanti Komitesi üyesi olmaları bir rastlantı olmasa gerektir. Bu ortak noktalar dikkate alındığında ayrı ayrı gibi görünen bu iki olayın büyük bir teşkilâtın, yani milletlerarası mason localarının muvafakatıyla yapıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Belgeleri ele geçiremediği için olayların arkasına gizlenen esas suçluları ortaya çıkaramayan II. Abdülhamid'in bu iki olaydan sonra vehmi daha da arttı. Aynı bu iki olay masonlar hakkında birtakım kanaatler edinmesine de vesile oldu. Padişaha göre masonlar Ermeniler ve Rumlar'la birlikte hareket ediyorlardı. Özellikle İngiltere ile birlikte Osmanlı Devleti'ni yıkmak ve kendisini devirmek konusunda mutabık idiler. II. Abdülhamid, olaylara karışanların Genç Osmanlılar'la ilişkileri konusunda açık kayıtlara rastlamamakla birlikte Kleanti ile Ali Şefkati'nin Sultan Murad ile görüşmeleri sırasında Midhat Paşa ve Nâmık Kemal'den bahsetmeleri, Ali Suâvi'nin de eskiden Genç Osmanlılar Cemiyeti'ne mensup olması yüzünden olayın fikir yönünden Genç Osmanlılar'la irtibatlı olduğuna inanmaktadır. Bundan dolayı

padişahın Genç Osmanlılar'a karşı duyduğu güvensizlik bu olaylardan sonra daha da artmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Yıldız Esas Evrakı, Ks. 17, Zrf. 64, Krt. 23, Evr. nr. 92, 930-931, 933-937, 945, 1455; Ali Efendi [Basiretçi], *İstanbul'da Yarım Asırlık Vekâyi-i Mühimme*, İstanbul 1325, s. 58, 60, 63, 65, 67; *Mir'ât-ı Hakikat*, I, 167-172; II, 39; III, 138-140; Osman Nûri, *Abdülhamid-i Sâni ve Devr-i Saltanatı*, İstanbul 1327, s. 135-136, 138, 410, 431, 636; Mehmed Galib, *Sadullah Paşa yahut Mezardan Nidâ*, İstanbul 1327, s. 65, 102-103; Süleyman Paşazâde Sâmî, *Süleyman Paşa Muhâkemesi*, İstanbul 1328, s. 14, 16, 60, 158-159; Mehmed Memduh [Paşa], *Es-vât-ı Sudur*, İzmir 1328, s. 34; a.mlf., *Hal'ler İclâslar*, İstanbul 1329, s. 133; Ziya Şakir Soku, *Beşinci Murad'ın Hayatı*, İstanbul 1943, s. 55-57, 146-151, 154-157, 162, 166-170, 231, 239; Abdurrahman Şeref, *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul 1339, s. 180, 286-297; Danişmend, *Kronoloji*, IV, 312-313; a.mlf., *Ali Suavi'nin Türkçülüğü*, İstanbul 1942, s. 3; Midhat Cernâl [Kuntay], *Sarıklı İhtilâlcî Ali Suavi*, İstanbul 1946; Fâlih Rifkî Atay, *Baş Veren İnkılâpçı Ali Suavi*, İstanbul 1954; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 498-504; *Mufassal Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1963, VI, 3329-3333; S. J. Shaw - E. Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmancı), İstanbul 1983, II, 169, 200, 237; "Ali Suavi'nin Tercüme-i Hâli", *Tercümân-ı Şark*, sy. 44, İstanbul 22 Cemâziyelevvel 1295/11 Mayıs 1294; *Basîret*, nr. 2445, 2446, İstanbul 8-9 Mayıs 1294; "Mahkeme-i Cîna-yet'ten Başlıklı Tebliğ", *Rûznâme-i Certde-i Havâdis*, nr. 4639, İstanbul 18 Receb 1298; Abdurrahman Âdil, "Ali Suavi'nin Hal Tercümesi", *Hâdisât-ı Hukûkiyye*, I/11, İstanbul 1339/Eylül 1923, s. 143-147; I/12 (1339), s. 167-170; İbnülemin Mahmud Kemal, "Abdülhamid-i Sâni'nin Notları", *TTEM*, XVI/13 (1926), s. 60-68; XVI/14 (1926), s. 89-95; XVI/15 (1926), s. 152-159; Ali Nûri, "Cléante Scalierie et Nakchibend Kalpha", *Akşam*, İstanbul 8 Nisan 1934; Süleyman Kâni İrtem, "Saray ve Bâbîlî'nin İç Yüzü", *Akşam*, İstanbul 2 Eylül 1934; B. Haluk Şahsuvaroğlu, "II. Abdülhamid'in Taht'a Çıkışı", *Akşam*, İstanbul 5-6 Mart 1946; İ. H. Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası", *TTK Belleten*, VIII/29 (1944), s. 71-118; a.mlf., "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", a.e., VIII/30 (1944), s. 245-328; a.mlf., "Beşinci Murad ile Oğlu Selahaddin Efendi'yi Kaçırmak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", a.e., VIII/32 (1944), s. 589-597; a.mlf., "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçıрма Teşebbüsü", a.e., X/37 (1946), s. 195-209; a.mlf., "Beşinci Sultan Murad'ın Te-davisine ve Ölümüne Ait Rapor ve Mektuplar, 1876-1905", a.e., X/38 (1946), s. 317-367; Hüseyin Çelik, "V. Murad'ın Restorasyonu mu? İngiliz Gizli Belgelerine Göre Sultan V. Murad'ın Çırağan Sarayından Kaçırılması veya Yeniden Tahta Çıkarılma Girişimlerinde İngiltere'nin Parmağı Var mıdır?-I", *TT*, XVII/99 (1992), s. 179-181; a.mlf., "Çırağan Hadisesi Bir İngiliz Tertibi midir?", a.e., XVIII/103 (1992), s. 42-49; R. Ekrem Koçu, "Çırağan Vak'ası", *İst.A*, VII, 3936-3938.

CEVDET KÜÇÜK

ÇİÇEK

(bk. ŞÜKÜFE).

ÇİFT RESMİ

Osmanlılar'da çiftçinin elindeki toprak için ödemekle yükümlü olduğu bir vergi türü.

Çift terimi, iki öküz tarafından sürülebilen ziraat sahalarının ölçüsünü belirtmek üzere kullanılmış olup çiftlik*le aynı mânâyı taşır. Osmanlı kanunnâmelerinde çiftlik sahibi köylüyü içine alan bir anlam da kazanmıştır. Bir çiftçi ailesine yetecek genişlikte olan çift veya çiftlik, toprağın verim kabiliyetine göre 60 ilâ 150 dönüm arasında değişen bir arazi parçasını ifade eder. Böyle bir toprağı elinde bulunduran çiftçi işlediği bu toprağa karşılık kanunnâmelerde "çift resmi, çift hakkı, kulluk akçesi" adlarıyla anılan belirli nisbette bir vergiyi ödemekle yükümlüdür. Osmanlılar'da çiftçi-köylünün temel vergisi özelliğini taşıyan ve bünyesinde çeşitli mükellefiyetleri de toplayan çift resmi ortaya çıkışı, daha sonraki uygulamaları ve miktarı bakımından zaman içerisinde değişiklikler göstermiştir.

Verginin ne zaman ihdas edildiği kesin olarak bilinmemekle beraber Osmanlılar'a muhtemelen daha önceki uygulamalardan intikal etmiştir. Anadolu Selçukluları'nda "çift akçesi" adını taşıyan ve bir dinar değerinde olan bir verginin varlığı bilinmektedir. Bizanslılar'da da bu verginin Osmanlılar zamanındaki ilk uygulanış şekillerini andıran ve "pronoia" (timar) sahibinin köylüden aldığı bir vergi çeşidi mevcuttu (praktika). H. İnalıcık, bu verginin orijinal izlerinin Bizans'tan alınan Batı Anadolu ve Trakya bölgelerinde görüldüğünü belirtir. Verginin ilk uygulamasına dair ipuçları *Fâtih Sultan Mehmed Kanunnâmesi*'nde yer alır. Buna göre çift resmi, reâyânın sipahiye karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu yedi hizmetin nakde çevrilmiş şekliydi. Adı geçen kanunnâmede bu yedi hizmet (kulluk) veya karşılığının nakit miktarları üç gün şahsî hizmet veya karşılığı 3 akçe, bir araba ot veya karşılığı 7 akçe, yarım araba saman veya karşılığı 7 akçe, bir araba odun veya karşılığı 3 akçe, araba ile hizmet veya karşılığı 2 akçe olmak üzere toplam 22 akçe olarak belirtilmişti. Bundan anlaşıldığına göre çift resmi birtakım hizmetlerin top-

ÇİFT RESMÎ

lamı olup köylünün eski feodal yükümlülüklerinin nakde çevrilmiş karşılıklarını oluştuyordu ve böylece şahsî vergi olmaktan çıkarak toprağa bağlı bir özellik kazanmıştı. Hatta zamanla verginin menşei tamamen unutulurak sadece bir arazi vergisi haline gelmiş ve XVI. yüzyılda Ebüssüüd Efendi tarafından şer'î vergiler (harâc-ı muvazzafa) arasında değerlendirilmişti.

Çift resmi, "bir çiftlik" toprak sahibi köylü ailelerin (hâne) esas vergi birimini teşkil ediyordu. "Bütün çift" adıyla da belirtilen bir çiftlik miktarı toprağı bulunan çiftçi, bunun karşılığında bölgele göre değişiklik gösteren bir vergiyi sipahiye ödemekle yükümlüydü. Eğer elindeki toprak miktarı bunun yarısı ise o vakit deftere yarım çift (nîm çift) sahibi olarak kaydedilir ve çift resmi için takdir edilen verginin yarısını öderdi. Hiç toprağı olmayan veya nîm çiftten daha az toprağı bulunan hâne sahibi evli raiyyet ise "bennâk" şeklinde kaydedilirdi. Sonradan çiftlik sahibi olan bir bennâk, bennâk resmi yerine çift resmi vermesi başladı. Yalnız bir önceki tahrir sırasında bennâk kayıtlı olup da bir süre sonra çift tutan bir köylü, yapılacak yeni tahrirde çiftlik sahibi olduğu tescil edilene kadar eski vergisini verir, çift kaydedildikten sonra çift resmi vermekle yükümlü tutulurdu.

Pek sık görülmemekle birlikte ziraata açık toprakların fazla olduğu yerlerde birkaç çiftliği elinde bulunduran köylü tasarrufunda ne kadar çiftlik yer varsa bunların her birinin resmini ödemek mecburiyetindeydi. Öte yandan çiftliklerin parçalanmaması esas olduğundan çift sahibinin ölümü halinde eğer geride iki oğlu kalmışsa çiftlik ikiye bölünür, her biri nîm çift resmi öderdi. Birden fazla vâris kalırsa o zaman bunlar çiftliğe ortaklaşa sahip olurlar, bütün çift resmini ödemeyi de sürdürürlerdi. Gayri müslim çiftçiler ise çift resmi yerine **ispence*** adı altında ayrı bir vergi verirdi. Ancak Trakya ve Batı Anadolu sancaklarından bazılarında bunlardan çift resmi alındığına dair kayıtlar vardır. Bu bölgelerde ispence vergisine nâdir olarak rastlanır; buralardaki gayri müslimler de müslüman çiftçi gibi çift resmine tâbi tutulmuşlardır.

XV. yüzyılın ortalarına kadar 22 akçe olarak kalan çift resmi miktarı, 1458'de Macar tehlikesine karşı Rumeli'ye geçen Anadolu sipahilerini sefer mevsimi dışında da sürekli olarak tutmak isteyen Fâtih Sultan Mehmed tarafından % 50 oranın-

da arttırılarak 30-33 akçeye yükseltildi. Bu rakam sadece Anadolu'daki sancaklar için geçerliydi, ancak bazı sancaklarda sancak beyi, subaşı ve hatta beylerbeyi paylarının ilâvesi sebebiyle daha yüksek kaldı. Ayrıca doğuda yeni fetihler sonucu alınan yerlerde de çift resmi miktarları farklı ve diğer bölgelere göre daha yüksek rakamlara ulaşıyordu. XVI. yüzyılda Hüdâvendigâr (Bursa), Koca-ili, Karesi, Saruhan, Biga ve Aydın sancaklarında 33 akçe iken Ankara'da 37 akçe, Hamid-ili'nde 42 akçe, Çorum, Çankırı ve Kayseri'de 57 akçeye kadar yükseliyordu. Özellikle bu sonuncu sancaklarda çift resminin yüksek kalışı, sancak beyi ve subaşı paylarından kaynaklanmıştı. Nitekim çift resminin bu şekilde parçalanması birçok karışıklığa ve tartışmalara yol açtığından muhtemelen Kanûnî Sultan Süleyman döneminin başlarında bu uygulamaya son verilerek çift resmi tamamıyla sipahilere bırakılmış, ancak vergi miktarlarına dokunulmamıştı.

Rumeli kesimindeki sancaklarda 22 akçe olarak kalan çift resmi miktarı Suriye bölgesi sancaklarında (Halep, Şam, Trablusşam) 40 akçe, Karaman ve İç-il'de 37 akçe, Erzurum, Diyarbakir ve Malatya'da 50 akçeydi. Genellikle mart ayı başlarında tahsil edilen çift resminin yüksek olduğu bazı sancaklarda (Erzurum, Kayseri) ise mücerred (bekâr) vergisi istenmiyordu. Ayrıca Rumeli'de olduğu gibi İstanbul çevresinde dışarıdan gelip çift tutanlara 22 akçe gibi düşük bir vergi takdir olunması, verimli fakat seyrek nüfuslu bu yerlerde ziraatin teşviki ve nüfus akışının temini maksadına yönelik olmalıdır. Aynı şekilde bazı resmî ve umumi hizmetler veya mükellefiyetler dolayısıyla bazı çiftçiler bu resmin tamamından veya bir kısmından muaf tutulabilirlerdi. Fakat bu durum XVI. yüzyılda artan ekonomik ihtiyaçlar ve ziraata verilen önem dolayısıyla kaldırılmış veya uygulanmamıştı. **Timar*** sistemi çerçevesinde sipahinin gelirlerinin esas kısmını teşkil eden çift resmi ve bağlanti-

ları (bennâk, mücerred, dönüm, tütün vergileri) 1582'den sonra akçenin değer kaybı, timar rejiminin sarsıntıya uğraması ve **avâriz*** türü vergilerin düzenli hale gelişyle önemli kaybetmeye başlamıştı.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 151; İbn Kemâl, *Tevarîh-i Âl-i Osmân*, VII. Defter, s. 159; "Kânûn-nâme-i Âl-i Osmân" (TOEM ilavesi, nşr. Mehmed Ârif), İstanbul 1329, s. 27-29; "Osmanlı Kanunnameleri", *MTM*, I/1 (1331), s. 109-110; Barkan, *Kanunlar*, s. 8-9, 28-29, 35-37, 47, 102, 118, 232-235, 243, 272-273, 282, 289, 299, 326-327; a.mlf., "Çiftlik", *İA*, III, 392-393; Halil İnalık, "The Problem of the Relationship Between Byzantine and Ottoman Taxation", *Akten des XI. Internationalen Byzantinisten Kongresses* 1958, Münich 1960, s. 237-242; a.mlf., "Osmanlılar'da Raiyyet Rûsûmu", *TTK Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 577-580; a.mlf., "Çift-Resmi", *El'2* (İng.), II, 32; *Code de Lois Coutumières de Mehmed II: Kitâb-ı qavânin-i 'Osmânî* (nşr. N. Beldiceanu), Wiesbaden 1967 (faksimile), vr. 23^a-25^b, 29^b; Hadîye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku*, Ankara 1962, s. 99, 101, 105-106, 109, 220; M. A. Cook, *Population Pressure in Rural Anatolia (1450-1600)*, Oxford 1972, s. 67-68; Hüseyin Özdeğer, *Onaltıncı Asırda Ayıntab Luvâsı*, İstanbul 1988, I, 31-35; a.mlf., "I. Sultan Selim Kanunnamesi ve Tahlili", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, I (1988), s. 137, 148; Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi (1455-1613)*, Ankara 1985, s. 71-73; Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 229-233; M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1528-1566)*, Ankara 1989, s. 128-129; Zeki Arıkan, "Hamid Sancağında Çift Resmi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, I, İzmir 1983, s. 36-58; Selami Pulaha - Yaşar Yücel, "I. Selim Kânunnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları, Derbeyân-ı Kânûn-nâme-i 'Osmânî", *TTK Belleten*, XII/16 (1988), s. 21-22.

FERİDUN EMECEN

ÇİFTE DÜYEK

Türk müzikisi usullerinden.

On altı zamanlı ve sekiz vuruşlu bir büyük usul olup iki **düyek***ten meydana gelmiştir. 16/8'lik birinci ve 16/4'lük ikinci mertebeleri varsa da ikinci mertebesi daha çok kullanılmıştır. Bu mertebelerin şematik gösterilişi şöyledir:

